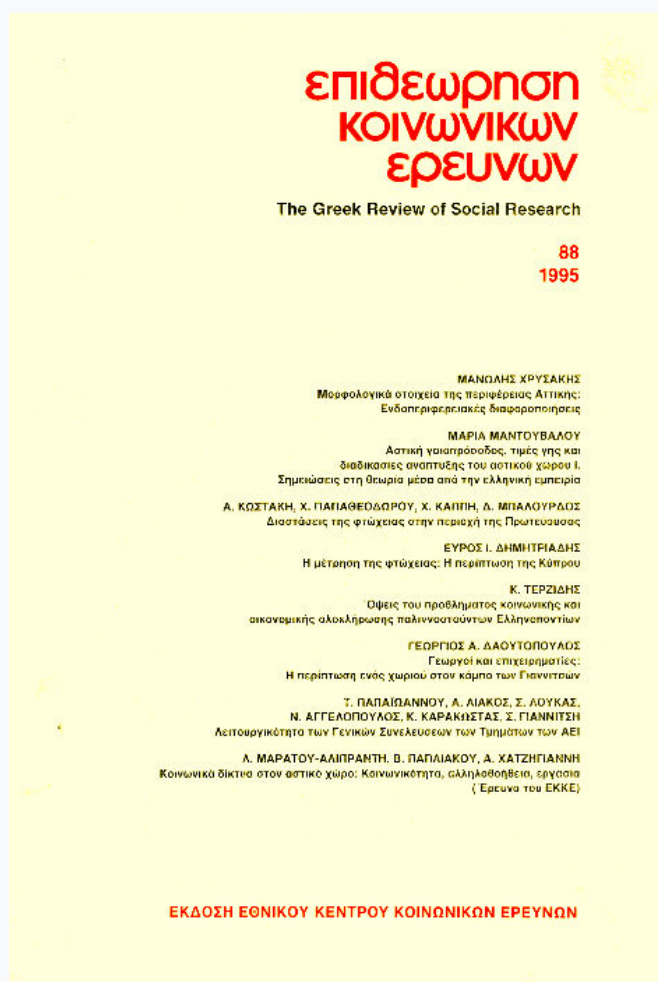

The Greek Review of Social Research

Vol 88 (1995)

88

Διαστάσεις της φτώχειας στην περιοχή της πρωτεύουσας

Α. Κωστάκη, Χ. Παπαθεοδώρου, Χ. Καππή, Δ. Μπαλούρδος

doi: [10.12681/grsr.679](https://doi.org/10.12681/grsr.679)

Copyright © 1995, Α. Κωστάκη, Χ. Παπαθεοδώρου, Χ. Καππή, Δ. Μπαλούρδος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Κωστάκη Α., Παπαθεοδώρου Χ., Καππή Χ., & Μπαλούρδος Δ. (1995). Διαστάσεις της φτώχειας στην περιοχή της πρωτεύουσας. *The Greek Review of Social Research*, 88, 60–84. <https://doi.org/10.12681/grsr.679>

Α. Κωστάκη*
Χ. Παπαθεοδώρου*
Χ. Καπλή*
Δ. Μπαλούρδος*

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ
ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κρίση της δεκαετίας του 1970 μετά από μια περίοδο ευημερίας (δεκαετίες 1950-1960), που χαρακτηρίστηκε από έντονους ρυθμούς ανάπτυξης με χαμηλά επίπεδα πληθωρισμού και ανεργίας, επαναφέρει στο προσκήνιο τους θεωρητικούς προβληματισμούς για τη διανομή του εισοδήματος, τις οικονομικές ανισότητες και τη φτώχεια.

Οι πρώτες εμπειρικές έρευνες έδειξαν ότι στην «οικονομικά ευημερούσα Ευρώπη» υπήρχαν πάνω από 30 εκατομμύρια άτομα που ζούσαν κάτω από συνθήκες φτώχειας. Αυτή η διαπίστωση οδήγησε σε μια κοινή προσπάθεια των χωρών-μελών της Ε.Ο.Κ. για την ανάπτυξη μιας ενιαίας μεθοδολογίας προσδιορισμού της φτώχειας, με σκοπό τη δυνατότητα ανάπτυξης των κατάλληλων κρατικών παρεμβάσεων για την αντιμετώπισή της. Στην προσπάθεια ερμηνείας του φαινομένου και εντοπισμού των προσδιοριστικών παραγόντων της φτώχειας, αναπτύχθηκαν διάφοροι «ορισμοί» οι οποίοι οδήγησαν σε διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Παρ' όλες τις δυσκολίες προσδιορισμού του φαινομένου, το βέβαιο είναι ότι αφ' ενός ανα-

---

* Ερευνητές ΕΚΚΕ.

γνωρίζεται η ύπαρξή της και αφ' ετέρου είναι αναγκαία η εφαρμογή κάποιας κοινωνικής πολιτικής με απώτερο στόχο την καταστολή της. Αποτελεί δε κοινή διαπίστωση το γεγονός ότι η φτώχεια είναι ζωντανό κοινωνικό φαινόμενο με έντονες διαφοροποιήσεις σε σχέση με το χώρο και το χρόνο.

Έτσι, το 1981 καταρτίζεται το πρώτο Ενιαίο Πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για την καταπολέμηση της φτώχειας. Βασικό κομμάτι της προσπάθειας αυτής αφορούσε την ανάπτυξη μιας κοινής μεθοδολογίας για τον προσδιορισμό των ορίων της φτώχειας βάσει κάποιων εισοδηματικών κριτηρίων, σύμφωνα με τα οποία όσοι βρίσκονται κάτω από αυτά τα όρια θεωρούνται φτωχοί και τυγχάνουν της ανάλογης κοινωνικής πολιτικής. Στην Ελλάδα, στα πλαίσια του ενιαίου Κοινοτικού Προγράμματος, η προσπάθεια αυτή ξεκίνησε από το Ε.Κ.Κ.Ε. μόλις το 1984 (Καράγιωργας κ.ά., 1990), όπου οι πρώτες εκτιμήσεις σύμφωνα με στοιχεία οικογενειακών προϋπολογισμών της Ε.Σ.Υ.Ε. έδειξαν ότι το 25% των νοικοκυριών ζούσε σε συνθήκες φτώχειας.

Οι μελέτες προσδιορισμού των ορίων φτώχειας που διεξήχθησαν στην Ελλάδα στηρίζονται κυρίως σε καθαρά εισοδηματικά κριτήρια. Αλλά ένας εισοδηματικός προσδιορισμός του φαινομένου αποτελεί μεν τη βάση για την αναγνώριση των φτωχών ατόμων (ή ομάδων), δεν δίνει όμως επιπλέον στοιχεία για απαντήσεις σε ερωτήματα που κατά κανόνα συνοδεύουν τη διερεύνηση της φτώχειας, όπως: ποια είναι τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που συναντώνται συχνότερα στους φτωχούς, ποιος είναι ο βαθμός κινδύνου να περιέλθει κανείς κάτω από το όριο της φτώχειας, ποιες είναι οι συνθήκες που αυξάνουν αυτόν τον κίνδυνο, ποιος είναι ο βαθμός κινητικότητας μέσα και έξω από τα επίπεδα που προσδιορίζονται από τα όρια της φτώχειας, κ.λπ.. Ακόμη, ερωτήματα, όπως: πώς συμπεριφέρονται οι φτωχοί, ποιες είναι οι καταναλωτικές τους συνήθειες, ποιες είναι οι πηγές του εισοδήματός τους, ποιοι «αισθάνονται» φτωχοί, ποιες είναι οι εστίες της φτώχειας.

Πρόσφατα, η μελέτη του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών που εκπονήθηκε με τίτλο *Προσδιορισμός των Κοινωνικών Δεικτών και των Ορίων Φτώχειας στην Ελλάδα*, στα πλαίσια του δεύτερου Κοινοτικού Προγράμματος Καταπολέμησης της Φτώχειας, σχεδιάστηκε με τρόπο ώστε να καλύψει αφ' ενός μια σειρά από τα ερωτήματα

που τέθηκαν προηγουμένως και αφ' ετέρου να εκτιμήσει την αποτελεσματικότητα της υπάρχουσας κοινωνικής πολιτικής. Σ' αυτό το υλικό, που έχει έτος αναφοράς το 1988,¹ βασίστηκαν οι εκτιμήσεις που δημοσιεύονται στο παρόν άρθρο για την Περιφέρεια της Πρωτεύουσας [Π.Π.]. Το άρθρο αυτό αποτελεί συνέχεια της προσπάθειας διερεύνησης των οικονομικών ανισοτήτων και του επιπέδου ευημερίας του πληθυσμού της Περιφέρειας Πρωτεύουσας (βλέπε Μπαλούρδος Δ. κ.ά., 1990) και έχει σαν σκοπό τη μελέτη της φτώχειας σ' αυτή την περιοχή. Οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή της Π.Π. είναι: α) Η ουσιαστική ανυπαρξία συστηματικών μελετών αλλά και αξιόπιστων στοιχείων σε θέματα σχετικά με τις οικονομικές ανισότητες και ειδικά με τη διανομή του εισοδήματος τόσο στο σύνολο της Ελλάδας όσο και σε επιμέρους χωρικές ενότητες. β) Το ξεχωριστό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η Περιοχή της Πρωτεύουσας, η οποία συγκεντρώνει περισσότερο από το 1/3 του συνολικού πληθυσμού της χώρας και την πλειονότητα των διοικητικών, πολιτικών και οικονομικών λειτουργιών και δραστηριοτήτων, διαμορφώνοντας έτσι ένα χώρο με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε σχέση με το σύνολο της χώρας.

Ο σκοπός του άρθρου αυτού είναι τριπλός: Πρώτον, ο προσδιορισμός των ορίων φτώχειας τόσο στο σύνολο της Π.Π. όσο και κατά μείζονες περιοχές.² Δεύτερον, η σύνδεση των ορίων αυτών με ορισμένα βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά. Τρίτον, η συγκριτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων δύο βασικών μεθόδων προσδιορισμού των ορίων φτώχειας, για να τονιστούν οι μεγάλες αποκλίσεις που εμφανίζουν διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Για το σκοπό αυτό επιλέξαμε δύο αντιπροσωπευτικές μεθόδους, τη μέθοδο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (EEC, 1981) και την υποκειμενική μέθοδο, SPL (Goedhart et al., 1977), των οποίων οι προσεγγίσεις καλύπτουν αντίστοιχα την αντικειμενική και υποκειμενική διάσταση της φτώχειας.

1. Η ερευνητική ομάδα αποτελείται από τους: Χ. Καππή, Α. Κωστάκη, Δ. Μπαλούρδο, Χ. Παπαθεοδώρου, Ο. Παπαλιού, Γ. Υφαντόπουλο [Επιστημονικός Υπεύθυνος] και Ε. Φαγαδάκη. Η έρευνα έγινε στα πλαίσια του δεύτερου κοινοτικού Προγράμματος Καταπολέμησης της Φτώχειας με συν-χρηματοδότηση από την ΕΟΚ. Σαν μονάδα αναφοράς επιλέχθηκε το νοικοκυριό. Η δειγματοληψία έγινε κατά στρώματα με βάση, α) το βαθμό αστικότητας και β) τη διαίρεση κατά Υ.Π.Α.. Το κλάσμα δειγματοληψίας ήταν 1/1000. Το συνολικό μέγεθος του δείγματος για την Περιοχή Πρωτεύουσας ανήλθε σε 1058 νοικοκυριά.

2. Ο γεωγραφικός διαχωρισμός της Π.Π. είναι αυτός που χρησιμοποιήθηκε στο άρθρο Μπαλούρδος κ.ά., 1990. Στο παράρτημα Α του παρόντος άρθρου παρουσιάζονται αναλυτικά οι μείζονες περιοχές και οι δήμοι, κοινότητες, ή συνοικίες που περιλαμβάνονται σ' αυτές.

Στο πρώτο μέρος του άρθρου παρουσιάζονται συνοπτικά οι βασικές μεθοδολογικές αρχές που υπαγορεύουν τους υπολογισμούς των ορίων φτώχειας με βάση τις δύο μεθόδους προσδιορισμού που αναφέραμε. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα των υπολογισμών των ορίων φτώχειας με τις δύο μεθόδους και με βάση ορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού, τόσο για το σύνολο της Περιφέρειας Πρωτεύουσας όσο και για τις επιμέρους χωρικές ενότητες. Τέλος, παρουσιάζονται ορισμένα συνοπτικά συμπεράσματα και πρόσθετοι προβληματισμοί με αφορμή την ανάλυση που προηγήθηκε.

A. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΟΡΙΩΝ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Ο εννοιολογικός προσδιορισμός και ο τρόπος μέτρησης της έκτασης και έντασης της φτώχειας αποτελούν θεμελιώδη και αλληλένδετα ερωτήματα για τη μελέτη του φαινομένου της φτώχειας στο χώρο της κοινωνικής έρευνας. Λόγω της έλλειψης ενός κοινά αποδεκτού ορισμού, ένας μεγάλος αριθμός διαφορετικών μεθόδων μέτρησης έχει αναπτυχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία. Το κοινό χαρακτηριστικό των περισσότερων μεθόδων προσέγγισης ορίων φτώχειας είναι ότι βασίζονται σε εισοδηματικά κριτήρια. Βάσει αυτών των κριτηρίων ορίζεται ένα εισοδηματικό όριο, αποκαλούμενο όριο φτώχειας (Y^*), και στη συνέχεια οι εισοδηματικές μονάδες (νοικοκυριά) ταξινομούνται, σύμφωνα με το ύψος του διαθέσιμου εισοδήματός τους (Y), σε φτωχές αν $Y < Y^*$ και μη-φτωχές αν $Y > Y^*$.

Τα εισοδηματικά αυτά όρια Y^* υπολογίζονται βάσει διαφόρων μεθόδων υπολογισμού, οι οποίες βασίζονται σε διαφορετικούς ορισμούς της φτώχειας. Ένας κατ' αρχήν διαχωρισμός αυτών των μεθόδων είναι σε: απόλυτες, σχετικές και υποκειμενικές.

Σύμφωνα με τη πρώτη κατηγορία, το όριο φτώχειας ορίζεται σαν ένα αντικειμενικά προσδιοριζόμενο απόλυτο ελάχιστο ποσό για την κάλυψη των βασικών αναγκών του νοικοκυριού (βλέπε Orshansky' 1965, 1969· Rowntree, 1901· Haagaenaars, 1988).

Σύμφωνα με τη δεύτερη κατηγορία, το όριο φτώχειας ορίζεται βάσει «σχετικών κριτηρίων» σαν ένα κατώτατο όριο του συνθησιμένου επιπέδου διαβίωσης του πληθυσμού της χώρας (βλέπε Miller & Roby, 1974· OECD, 1976· EEC, 1981).

Σύμφωνα με την τρίτη κατηγορία, τέλος, το όριο φτώχειας υπολογίζεται βάσει υποκειμενικών εκτιμήσεων, από τα ίδια τα μέλη του πληθυσμού, ενός ελαχίστου ποσού ικανού για την κάλυψη των αναγκών τους (βλέπε Goedhart et al., 1977· Van Praag, 1971).

Στο παρόν άρθρο, για τον υπολογισμό των ορίων φτώχειας στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας, εφαρμόζονται δύο διαφορετικές μέθοδοι. Η πρώτη ανήκει στην κατηγορία των σχετικών μεθόδων και έχει προταθεί από την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (EEC, 1981), ενώ η δεύτερη είναι μία υποκειμενική μέθοδος προσδιορισμού ορίων φτώχειας (Subjective Poverty Line, SPL) (βλέπε Goedhart et al., 1977). Στη συνέχεια δίνεται μία παρουσίαση της τεχνικής των δύο μεθόδων.

Μέθοδος ΕΟΚ

Για τον υπολογισμό ορίων φτώχειας βάσει αυτής της μεθόδου εφαρμόζεται η ακόλουθη διαδικασία:

Αρχικά υπολογίζεται το αποκαλούμενο μέσο διαθέσιμο ισοδύναμο εισόδημα (ΜΔΙΕ) από τον τύπο:

$$\text{ΜΔΙΕ} = \Sigma (N_i/N) (Y_i/F_i)$$

όπου N_i : ο αριθμός των νοικοκυριών δείγματος με μέγεθος i ,

N : ο συνολικός αριθμός των νοικοκυριών του δείγματος,

Y_i : το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών του δείγματος με μέγεθος i , και

F_i : η κλίμακα ισοδυναμίας για τα νοικοκυριά του δείγματος με μέγεθος i : $F_i = 1 + .7(i-1)$.

Τέλος, το όριο φτώχειας για τα μονομελή νοικοκυριά του δείγματος ορίζεται σαν το 50% του ΜΔΙΕ και για τα νοικοκυριά με περισσότερα του ενός μέλη το εισοδηματικό όριο αυτό αυξάνεται με 70% για κάθε επιπλέον μέλος. Ήτοι, τα όρια φτώχειας υπολογίζονται βάσει του τύπου:

$$Y_i^* = .50 \text{ ΜΔΙΕ} [1 + .70(i-1)]$$

όπου Y_i^* : το όριο φτώχειας για τα νοικοκυριά με μέγεθος i .

Υποκειμενική μέθοδος (SPL)

Βάση αυτής της μεθόδου αποτελούν οι απαντήσεις των υπευθύνων των νοικοκυριών του δείγματος στην ακόλουθη ερώτηση του ερωτηματολογίου:

«Ποιο θεωρείται, κατά την γνώμη σας, το ελάχιστο καθαρό εισόδημα για την κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού σας;»

Αν θεωρήσουμε ότι αυτές οι απαντήσεις αποτελούν τιμές μιας μεταβλητής $Y_{\min}$, αυτή η μεταβλητή μπορεί να εκφραστεί σαν μια

εκθετική συνάρτηση αφ' ενός του καθαρού συνολικού εισοδήματος των νοικοκυριών του δείγματος (Y) και αφ' ετέρου του αριθμού μελών τους (X). Ήτοι:

$$Y_{\min} = \alpha Y^{\beta} X^{\gamma} \quad (1)$$

όπου α, β, γ παράμετροι που μπορούν να εκτιμηθούν με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων, αφού προηγουμένως λογαριθμηθεί η εξίσωση (1).

Σε κάθε τιμή της μεταβλητής X , ήτοι σε κάθε μέγεθος νοικοκυριού, αντιστοιχεί ένα εισοδηματικό όριο Y^* στο οποίο το ελάχιστο εισόδημα $Y_{\min}$ είναι ίσο με το καθαρό εισόδημα του νοικοκυριού Y . Θεωρώντας λοιπόν $Y_{\min}=Y=Y^*$, η εξίσωση (1) αφού λογαριθμηθεί, και μετά από απλούς μαθηματικούς υπολογισμούς, παίρνει τη μορφή:

$$Y^* = \exp [(\log \alpha + \gamma \log x) / (1 - \beta)] \quad (2)$$

Τέλος, από την εξίσωση (2) μπορούν να υπολογιστούν οι τιμές της Y^* για κάθε τιμή της μεταβλητής X , ήτοι τα όρια φτώχειας των νοικοκυριών του δείγματος διαφοροποιημένα σύμφωνα με τον αριθμό μελών τους.

B. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Μέγεθος και σύνθεση του νοικοκυριού

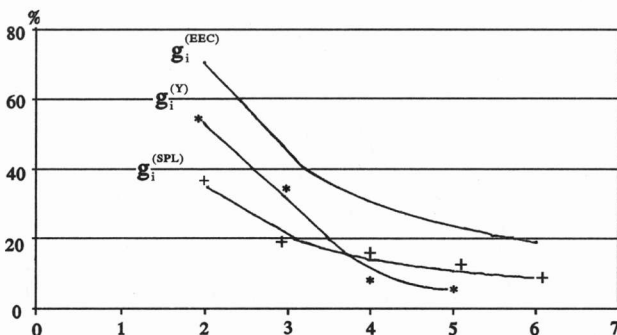
Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα όρια φτώχειας ανάλογα με το μέγεθος του νοικοκυριού, με βάση τις δύο επιλεγόμενες μεθόδους. Οι έντονες διαφοροποιήσεις που παρουσιάζονται είναι αποτέλεσμα του διαφορετικού υπολογισμού των ορίων με κάθε μέθοδο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Όρια φτώχειας κατά μέγεθος νοικοκυριού
(σε χιλιάδες δρχ.)

Αριθμός μελών	Μέθοδος EEC	Μέθοδος SPL
1 ΜΕΛΟΣ	30	67
2 ΜΕΛΗ	51	91
3 ΜΕΛΗ	72	108
4 ΜΕΛΗ	93	122
5 ΜΕΛΗ	114	134
6 ΜΕΛΗ	135	146

Διάγραμμα 1

Ρυθμός μεταβολής των ορίων φτώχειας και του μέσου εισοδήματος σε σχέση με το μέγεθος του νοικοκυριού

Μία πρώτη παρατήρηση από τη σύγκριση των αποτελεσμάτων των μεθόδων αυτών είναι τα σημαντικά χαμηλότερα όρια φτώχειας που προκύπτουν με τη μέθοδο EEC από αυτά της SPL. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η εκτίμηση των νοικοκυριών, ανάλογα με το μέγεθός τους, για το «ελάχιστο καθαρό εισόδημα για την κάλυψη των αναγκών τους», είναι αρκετά υψηλότερη από το αντίστοιχα υπολογιζόμενο ποσοστό του «μέσου διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος» με τη μέθοδο EEC.

Ο ρυθμός μεταβολής όμως των ορίων φτώχειας (g_i) σε σχέση με το μέγεθος του νοικοκυριού εμφανίζεται αρκετά χαμηλότερος με τη μέθοδο SPL (Διάγραμμα 1). Έχουμε δηλαδή:

$$g_i^{(EEC)} > g_i^{(SPL)}$$

$$\text{όπου} \quad g_i = \frac{Y_i^* - Y_i^* - 1}{Y_i^* - 1} * 100$$

i: Αριθμός μελών νοικοκυριού ($i \geq 2$)

Y_i^* : Όριο φτώχειας νοικοκυριού για i άτομα.

Αυτό υποδηλώνει ότι οι υποκειμενικές αντιλήψεις για την «εισοδηματική επιβάρυνση» κάθε επιπλέον ατόμου στο νοικοκυριό είναι χαμηλότερες από την αντίστοιχη που προκύπτει με βάση την επιλέ-

γόμενη κλίμακα ισοδυναμίας της μεθόδου EEC. Η αρνητική κλίση των καμπυλών $g_i^{(EEC)}$ $g_i^{(SPL)}$ υποδηλώνει ότι η εισοδηματική επιβάρυνση αυτή είναι φθίνουσα. Η πιο κατακόρυφη θέση της $g_i^{(EEC)}$ είναι ενδεικτική του μεγαλύτερου βαθμού ευαισθησίας του $g_i^{(EEC)}$ από αυτή του $g_i^{(SPL)}$ στις μεταβολές του μεγέθους του νοικοκυριού. Δηλαδή η απόλυτη τιμή της ελαστικότητας του $g_i^{(EEC)}$ ως προς το μέγεθος του νοικοκυριού είναι πάντα μεγαλύτερη από την αντίστοιχη του $g_i^{(SPL)}$.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μεθόδου EEC (Πίνακας 2, Διάγραμμα 2), εμφανίζεται μια θετική σχέση μεταξύ μεγέθους νοικοκυριού και ποσοστού φτώχειας. Αυτό σημαίνει ότι η μέση ποσοστιαία εισοδηματική προσφορά κάθε επιπλέον ατόμου στο νοικοκυριό ($g_i^{(Y)}$) είναι χαμηλότερη από την αντίστοιχη μέση ποσοστιαία αύξηση του ορίου φτώχειας ($g_i^{(EEC)}$), όπως ορίζεται βάσει της κλίμακας ισοδυναμίας που χρησιμοποιήθηκε από την μέθοδο EEC (Διάγραμμα 1), δηλαδή ισχύει:

$$g_i^{(Y)} < g_i^{(EEC)},$$

$$\text{όπου } g_i^{(Y)} = \frac{Y_i - Y_{i-1}}{Y_{i-1}} * 100$$

Y_i : μέσο εισόδημα νοικοκυριών με n άτομα

Έτσι, η μέση π.χ. ποσοστιαία εισοδηματική αύξηση που επιφέρει το τέταρτο μέλος στο νοικοκυριό³ είναι 5,92%, χαμηλότερη από το 29,19% που είναι ο αντίστοιχος λόγος ισοδυναμίας του ορίου φτώχειας για το τέταρτο μέλος.

Εξαιρέση παρουσιάζει μόνο το ποσοστό φτώχειας των τριμελών νοικοκυριών που εμφανίζεται ελαφρά χαμηλότερο από αυτό των διμελών.

3. Ο υπολογισμός του g_{Yn} έγινε με βάση τα στοιχεία εισοδήματος (Παράρτημα Γ), όπως παρουσιάζονται στο άρθρο «Σύνθεση και διανομή του εισοδήματος στην Περιφέρεια Πρωτεύουσας» (Μπαλούρδος Δ., Καπλή Χ., Κωστάκη Α., Παπαθεοδώρου Χ., 1990).

$$g_4^{(Y)} = \frac{Y_4 - Y_3}{Y_3} * 100 = \frac{2148.04 - 2027.97}{2027.97} * 100 = 5.92\%$$

$$g_4^{(EEC)} = \frac{Y_4 * -Y_3 *}{Y_3 * } * 100 = \frac{93.16 - 72.11}{72.11} * 100 = 29.19\%$$

Άρα $g_4^{(Y)} < g_4^{(EEC)}$

Τα Y_i υπολογίστηκαν σε ετήσια βάση, ενώ τα Y_i (Πίνακας 1) σε μηνιαία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ποσοστά φτωχών νοικοκυριών και μέσο μηνιαίο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών (σε χιλιάδες δρχ.) ανάλογα με το μέγεθος και τη σύνθεση του νοικοκυριού

Τύπος νοικοκυριού	Μέθοδος EEC		Μέθοδος SPL		Συνολικός αριθμός νοικοκυριών
	% φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	% φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	
ΕΝΑ ΜΕΛΟΣ	10,7	22	54,8	43	117
1 ενήλικας	13,1	22	43,9	40	107
1 ηλικιωμένος	7,1	20	71,4	45	70
ΔΥΟ ΜΕΛΗ	15,4	37	45,8	59	273
2 ενήλικες	7,9	41	31,0	62	126
2 ηλικιωμένοι	23,2	40	58,0	59	69
1 ενήλ. & 1 παιδί	23,8	32	61,9	60	21
1 ενήλ. & 1 ηλικ.	19,3	32	57,9	57	57
ΤΡΙΑ ΜΕΛΗ	13,5	56	39,4	80	251
3 ενήλικες	14,3	55	31,7	77	63
2 ενήλ. & 1 παιδί	10,0	58	42,5	84	120
1 ενήλ. & 2 παιδιά	27,8	43	44,4	63	18
2 ενήλ. & 1 ηλικ.	15,8	65	31,6	74	19
άλλο	16,1	59	45,2	81	31
ΤΕΣΣΕΡΑ ΜΕΛΗ	19,9	71	44,9	91	272
2 ενήλ. & 2 παιδ.	19,9	74	44,1	92	161
3 ενήλ. & 1 παιδ.	21,1	71	57,9	95	38
4 ενήλικες	11,1	60	37,0	96	27
άλλο	23,9	65	41,3	84	46
ΠΕΝΤΕ ΜΕΛΗ	33,8	83	46,5	95	71
2 ενήλ. & 3 παιδ.	40,0	88	46,7	93	30
άλλο	29,3	79	46,3	96	41
ΕΞΙ ή περισ.ΜΕΛΗ	57,1	116	57,1	116	14
ΣΥΝΟΛΟ	17,1	59	45,7	72	1058

Έντονες διαφοροποιήσεις στα ποσοστά φτώχειας παρουσιάζονται και ανάλογα με τη σύνθεση του νοικοκυριού. Γενικά, τα ποσοστά φτώχειας στα νοικοκυριά με ίσο αριθμό μελών δείχνουν να συσχετίζονται θετικά με τον αριθμό ηλικιωμένων και παιδιών που υπάρχουν σε αυτά. Αυτό δικαιολογείται από τη μη εισοδηματική προσφορά των παιδιών και τη σχετικά χαμηλή εισοδηματική προσφορά των ηλικιωμένων, των οποίων τα εισοδήματα προέρχονται κύρια από συντάξεις.

Στην κατηγορία όμως των μονομελών νοικοκυριών, οι ηλικιωμένοι, αν και εμφανίζουν αρκετά χαμηλότερο μέσο εισόδημα (793 χιλ.) σε σχέση με το αντίστοιχο των ενηλίκων (1138 χιλ.), παρουσιάζουν

Λιάγραμμα 2

Ποσοστά φτωχών νοικοκυριών ανάλογα με το μέγεθος του νοικοκυριού

αισθητά χαμηλότερο ποσοστό φτώχειας. Αυτό βοηθάει να εντοπίσουμε έναν άλλο σημαντικό παράγοντα στον καθορισμό του ποσοστού φτώχειας, τη διανομή του εισοδήματος. Στα μονομελή νοικοκυριά, τα εισοδήματα των ηλικιωμένων, επειδή προέρχονται από συντάξεις εμφανίζουν μικρότερη ανισοδιανομή από τα αντίστοιχα των ενηλίκων. Έτσι, οι ηλικιωμένοι, παρόλο που έχουν αρκετά χαμηλά εισοδήματα κατορθώνουν να διατηρούν ένα μεγαλύτερο αριθμό νοικοκυριών πάνω από το όριο φτώχειας.

Σύμφωνα με τη μέθοδο SPL τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας παρουσιάζονται στα νοικοκυριά με ένα μέλος (54,8%) και στα νοικοκυριά με τέσσερα ή περισσότερα μέλη (57,1%), ενώ τη χαμηλότερη τιμή παρουσιάζουν τα τριμελή νοικοκυριά (39,4%). Γενικά, η σχέση μεγέθους νοικοκυριού και ποσοστού φτώχειας αποτυπώνεται σε μια καμπύλη τύπου U. Αυτό υποδηλώνει, με βάση τον τρόπο υπολογισμού των ορίων φτώχειας με τη μέθοδο αυτή, ότι μέχρι τα τρία μέλη η μέση ποσοστιαία εισοδηματική προσφορά κάθε επιπλέον ατόμου στο νοικοκυριό ($gi^{(V)}$) είναι μεγαλύτερη από τη μέση ποσοστιαία επιβάρυνση των αναγκών

του νοικοκυριού ($g_i^{(\min)}$)⁴ (όπως αυτές έχουν δηλωθεί) που αντίστοιχα επιφέρει. Αντίθετα, από τα 3 μέλη και μετά, η εισοδηματική προσφορά του επιπλέον μέλους δείχνει να είναι μικρότερη από την αύξηση της επιβάρυνσης που επιφέρει (Διάγραμμα 1).

Δηλαδή $2 \leq i \leq 3$ για να έχουμε:

$$g_i^{(Y)} > g_i^{(\min)}$$

$$\text{όπου } g_i^{(\min)} = \frac{Y_i^{(\min)} - Y_{i-1}^{(\min)}}{Y_{i-1}^{(\min)}} * 100$$

$Y_i^{(\min)}$: δηλωμένες εισοδηματικές ανάγκες του νοικοκυριού με i άτομα.

Ενώ για $i \geq 4$:

$$g_i^{(Y)} < g_i^{(\min)}$$

Πρέπει, τέλος, να τονιστεί ότι με τη μέθοδο αυτή εμφανίζεται θετική σχέση μεταξύ αριθμού ηλικιωμένων και παιδιών και ποσοστού φτώχειας, στα νοικοκυριά με τον ίδιο αριθμό μελών.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα ποσοστά φτώχειας στις διάφορες περιοχές της Πρωτεύουσας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μεθόδου EEC, εμφανίζεται, σε γενικές γραμμές, μία αντίστροφη σχέση μεταξύ μέσου εισοδήματος νοικοκυριού και ποσοστού φτώχειας στις διάφορες περιοχές της Πρωτεύουσας. Έτσι, η Αθήνα Ι, με το υψηλότερο μέσο εισόδημα, εμφανίζει το χαμηλότερο ποσοστό φτώχειας (9,1%). Αντίθετα, η Δυτική Περιοχή, με το χαμηλότερο μέσο εισόδημα, εμφανίζει το υψηλότερο ποσοστό φτώχειας (23,2%).

Το ποσοστό φτώχειας όμως δείχνει να εξαρτάται και από τη διανομή του εισοδήματος ανάμεσα στα νοικοκυριά κάθε περιοχής. Παρατηρούμε λοιπόν ότι η Βόρεια περιοχή, με σχετικά χαμηλότερο μέσο εισόδημα από τη Νότια Περιοχή, παρουσιάζει χαμηλότερο

4. Σαν μία προσέγγιση του $g_i^{(\min)}$ μπορεί να χρησιμοποιηθεί το $g_i^{(SPL)}$, όπου Y_i^* (Πίνακας 1) το όριο φτώχειας για τα νοικοκυριά με n άτομα, σύμφωνα με τη μέθοδο SPL, εφόσον το όριο αυτό, όπως έχει ήδη αναφερθεί, έχει υπολογιστεί βάσει των δηλωμένων αναγκών του νοικοκυριού.

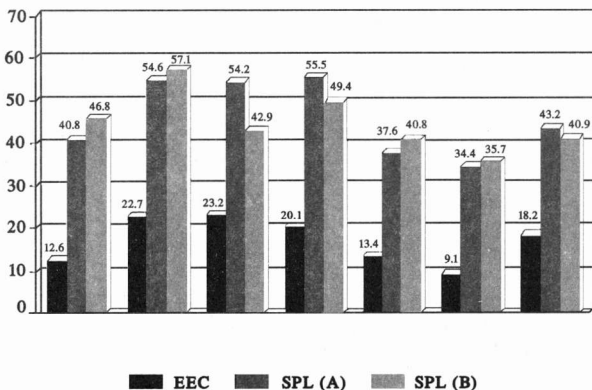
Έτσι, για παράδειγμα, για το τέταρτο μέλος έχουμε:

$$g_4^{(SPL)} = \frac{122.13 - 107.86}{107.86} * 100 = 13.2$$

$$g_4^{(Y)} = 5.5$$

Άρα: $g_4^{(SPL)} > g_4^{(Y)}$

Διάγραμμα 3
Ποσοστά φτωχών νοικοκυριών κατά περιοχή

ποσοστό φτώχειας. Αυτό οφείλεται στο ότι η Νότια Περιοχή εμφανίζει μεγαλύτερη ανισοδιανομή εισοδήματος (συντελεστής Gini=0.3526) από αυτή της Βόρειας περιοχής (συντελεστής Gini=0.305).

Ο υπολογισμός των ποσοστών φτώχειας ανά περιοχή με τη μέθοδο SPL έγινε με δύο τρόπους. Σύμφωνα με τον πρώτο τρόπο, ο υπολογισμός των ποσοστών φτώχειας βασίστηκε στα κοινά όρια φτώχειας, όπως προκύπτουν από το επίπεδο του δηλωμένου ελάχιστου καθαρού εισοδήματος για την κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού, για το σύνολο της περιοχής της Πρωτεύουσας (Πίνακας 1). Σε αυτή την περίπτωση παρατηρούμε ότι τα ποσοστά φτώχειας, αν και κινούνται σε αρκετά υψηλότερα επίπεδα, εμφανίζουν μία εικόνα παρόμοια, όσον αφορά την ιεράρχηση των περιοχών ως προς τα ποσοστά φτώχειας, με αυτή της EEC. Με την υιοθέτηση δηλαδή ενός κοινού ορίου φτώχειας για όλες τις περιοχές, τα ποσοστά φτώχειας ανά περιοχή μπορούν να ερμηνευτούν με βάση το ύψος του μέσου εισοδήματος καθώς και της διανομής του σε κάθε περιοχή. Αντίθετα, διαφορετική εικόνα παρουσιάζουν τα ποσοστά φτώχειας με τον δεύτερο τρόπο, όπου χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικά όρια φτώχειας

ανά περιοχή που βασίζονται στο δηλούμενο ελάχιστο αναγκαίο εισόδημα στην κάθε περιοχή. Το διαφορετικό περιβάλλον διαφοροποιεί το ύψος των δηλωθεισών «αναγκών» και κατά συνέπεια το ύψος των διαμορφωμένων ορίων φτώχειας (Παράρτημα Β).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ποσοστά και μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών κατά περιοχή
(σε χιλιάδες δρχ.)

Περιοχή	Μέθοδος EEC		Μέθοδος SPL				Συνολικός αριθμός νοικοκυριών
	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	Α. Με βάση το Υ* για το σύνολο της Πρωτεύουσας		Β. Με βάση το Υ* της κάθε περιοχής		
			% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	
Βόρεια	12,5	54	40,8	72	45,8	77	120
Ανατολική	22,7	62	54,6	73	57,1	73	119
Δυτική	23,2	61	54,2	72	42,9	64	168
Πειραιάς	20,1	59	55,5	74	49,4	72	164
Νότια	13,4	53	37,6	69	40,8	73	157
Αθήνα Ι	9,1	51	34,4	73	35,7	75	154
Αθήνα ΙΙ	18,2	62	43,2	69	40,9	65	176
Σύνολο	17,1	59			45,7	72	1058

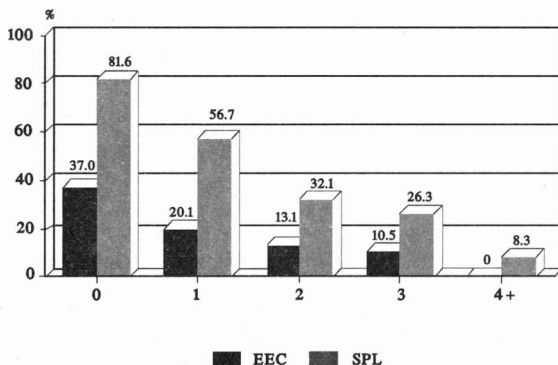
ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΣΤΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ

Στον Πίνακα 4 (Διάγραμμα 4) εμφανίζονται τα ποσοστά φτώχειας ανάλογα με τον αριθμό των ατόμων με εισόδημα στο νοικοκυριό.⁵ Παρατηρείται, και με τις δύο μεθόδους, μια αρνητική σχέση μεταξύ του αριθμού ατόμων με εισόδημα στο νοικοκυριό και ποσοστού φτώχειας. Αυτό οφείλεται στη βελτίωση του εισοδήματος του νοικοκυριού που επιφέρει κάθε επιπλέον άτομο (με εισόδημα). Έτσι, τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας εμφανίζονται στα νοικοκυριά στα οποία δεν υπάρχουν άτομα που προσφέρουν εισοδηματικά (EEC=37%,

5. Άτομο με εισόδημα θεωρείται οποιοδήποτε που συνεισφέρει στο εισόδημα του νοικοκυριού το οποίο μπορεί να προέρχεται από μισθούς, ημερομίσθια, συντάξεις, περιουσία, επιχειρηματική δραστηριότητα, κοινωνικές παροχές και επιδόματα. Νοικοκυριά χωρίς κανένα άτομο με εισόδημα εξαρτώνται οικονομικά από τις νονομερείς μεταβιβαστικές πληρωμές (εμβάσματα εξωτερικού, δωρεές, διατροφές, σπουδαστικά εμβάσματα, κ.ά.), τα οποία φυσικά δεν φορολογούνται.

Διάγραμμα 4

Ποσοστά φτωχών νοικοκυριών ανάλογα με τον αριθμό ατόμων που συνεισφέρουν εισοδηματικά

SPL=81,5%), ενώ τα χαμηλότερα παρουσιάζονται αντίστοιχα στα νοικοκυριά με τέσσερα και πάνω άτομα (EEC=0%, SPL=8,3%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Ποσοστά και μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών (σε χιλιάδες δρχ.) ανάλογα με τον αριθμό ατόμων που συνεισφέρουν εισοδηματικά στο νοικοκυριό

Αριθμός ατόμων με εισόδημα στο νοικοκυριό	Μέθοδος EEC		Μέθοδος SPL		Συνολικός αριθμός νοικοκυριών
	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	
Κανένα	37,0	32	81,5	49	27
1	20,1	55	56,7	67	557
2	13,1	68	32,1	83	405
3	10,5	94	26,3	103	57
>4	-	-	8,3	102	12
Σύνολο	17,1	59	45,7	72	1058

Παράλληλα παρατηρείται ότι το μέσο εισόδημα των φτωχών νοικοκυριών εμφανίζει μια θετική σχέση με τον αριθμό των ατόμων που εισφέρουν εισοδηματικά στο νοικοκυριό.

ΗΛΙΚΙΑ ΥΠΕΥΘΥΝΟΥ

Στον Πίνακα 5 (Διάγραμμα 5) εμφανίζονται τα ποσοστά φτώχειας και τα μέσα εισοδήματα των φτωχών νοικοκυριών ανάλογα με την ηλικία που έχει ο υπεύθυνος. Όπως φαίνεται, σύμφωνα με τη μέθοδο EEC, τα ποσοστά φτώχειας είναι υψηλά (=18%) στις δύο ακραίες ηλικιακές ομάδες. Στις ενδιάμεσες κατηγορίες τα όρια είναι σαφώς χαμηλότερα. Είναι ίσως παράδοξο το γεγονός ότι το 23%, που εμφανίζεται στην κατηγορία όπου ο υπεύθυνος έχει ηλικία 35-44 ετών, είναι ιδιαίτερα ανεβασμένο. Το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται στο ότι η ηλικιακή αυτή κατηγορία, από τη μια πλευρά, είναι η πιο παραγωγική, δηλαδή μπορεί να έχει το υψηλότερο μέσο εισόδημα. Από την άλλη πλευρά, πιθανά να εμφανίζει μεγάλη ανισοδιανομή, δηλαδή η διασπορά γύρω από το μέσο εισόδημα να είναι έντονη με συνέπεια να εμφανίζεται ιδιαίτερα ανεβασμένο το ποσοστό φτώχειας.

Σε αντίθεση με το ποσοστό φτώχειας, το μέσο εισόδημα των φτωχών νοικοκυριών ακολουθεί την πορεία που προδιαγράφεται στον κύκλο ζωής του υπεύθυνου, δηλαδή ανοδική τάση μέχρι το κλιμάκιο 35-44 και πτωτική από εκεί και ύστερα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

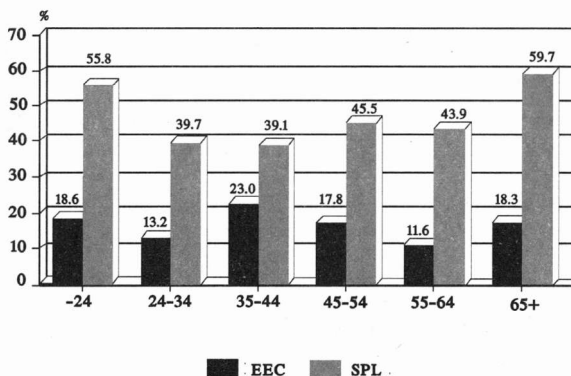
Ποσοστά και μέσο εισόδημα (σε χιλιάδες δρχ.) φτωχών νοικοκυριών ανάλογα με την ηλικία του υπεύθυνου του νοικοκυριού

Ηλικία του υπεύθυνου του νοικοκυριού	Μέθοδος EEC		Μέθοδος SPL		Συνολικός αριθμός νοικοκυριών
	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	
-24	18,6	28	55,8	48	43
25-34	13,2	58	39,7	76	189
35-44	23,0	70	39,1	84	235
45-54	17,8	67	45,5	80	202
55-64	11,6	55	43,9	73	198
65-	18,3	43	59,7	56	191
Σύνολο	17,1	59	45,7	72	1058

Διάγραμμα 5

Ποσοστά φτωχών νοικοκυριών ανάλογα με την ηλικία του υπεύθυνου του νοικοκυριού

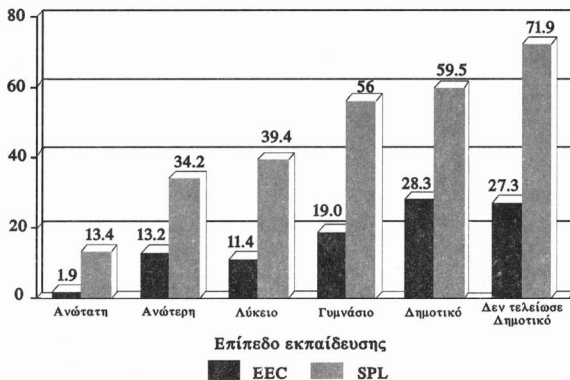
Παρόμοια τάση στα μέσα εισοδήματα εμφανίζεται και με την SPL μέθοδο. Επίσης, με τη μέθοδο αυτή προκύπτει ότι πράγματι τα δύο ακραία ηλικιακά κλιμάκια έχουν τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας, ενώ στις ενδιάμεσες κατηγορίες είναι χαμηλότερα, δίχως να ακολουθείται κάποια εμφανής τάση. Επίσης, παρατηρείται ότι το ποσοστό του 39,1% που εμφανίζεται στην ηλικιακή κατηγορία 35-44 ετών είναι το χαμηλότερο.

ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Το θέμα της εκπαίδευσης έχει κατ' επανάληψη μελετηθεί σε συνδυασμό με τη φτώχεια σε ανάλογες μελέτες, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Από την υπάρχουσα βιβλιογραφία παρατηρούμε ότι έχουν συζητηθεί κυρίως θέματα ισότητας ευκαιριών στην εκπαίδευση των φτωχών και μη φτωχών ομάδων, όπως επίσης έχει εντοπισθεί και το χαρακτηριστικό της χαμηλής εκπαίδευσης σε πληθυσμούς τους οποίους ορισμένοι ερευνητές χαρακτηρίζουν σαν «υπο-κουλτούρα της φτώχειας» (π.χ. Ψαχαρόπουλος Γ., Καζαμίας Α., 1985).

Λιάγραμμα 6

Ποσοστά φτωχών νοικοκυριών ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης του υπεύθυνου του νοικοκυριού

Όσον αφορά την ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση – θέμα για το οποίο έχει αφιερωθεί το μεγαλύτερο μέρος του προβληματισμού όσων έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα – υπάρχουν δύο κυρίως κατευθύνσεις προσέγγισης: α) η πρώτη αναφέρεται στη διαφοροποίηση των εκπαιδευτικών πρακτικών σε μαζική κλίμακα, σε χώρες όπου υπάρχουν υποβαθμισμένες ομάδες ατόμων. Έτσι, στα λεγόμενα slums έχουμε φαινόμενα διογκωμένων τάξεων σε αριθμό μαθητών, παραγκωνισμένους διδάσκοντες, ελλείψεις εκπαιδευτικού υλικού, κ.ά. (Bernstein, 1974) β) η δεύτερη κατεύθυνση είναι εφαρμόσιμη περισσότερο σε χώρες όπου είναι αισθητά μικρότερο το φαινόμενο των μειονοτήτων και επιπλέον το εκπαιδευτικό σύστημα είναι «ευθύγραμμο» σε σχέση με ένα διακλαδούμενο σύστημα (streaming) άλλων χωρών (π.χ. Βρετανία). Σύμφωνα με αυτή την κατεύθυνση, η συζήτηση περί ισότητας των ευκαιριών για εκπαίδευση περιορίζεται στο βαθμό της οικονομικής δυνατότητας κάθε οικογένειας για να πραγματοποιήσει ή όχι τους στόχους που προσφέρονται μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα.

Μελέτες στον ελληνικό χώρο, που προέρχονται κυρίως από στοιχεία οικονομικής δραστηριότητας, έδειξαν ότι υπάρχει περιορισμός στις

επενδυτικές δαπάνες των φτωχών νοικοκυριών για την εκπαίδευση των παιδιών τους σε σχέση με τα μη φτωχά νοικοκυριά (Χρυσάκης, 1990). Επίσης, παρατηρήθηκε ότι οι αρχηγοί των φτωχών νοικοκυριών είναι κατά κανόνα άτομα χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου (Καράγιωργας κ.ά., 1990). Σε αυτά τα αποτελέσματα διαφαίνεται καθαρά η αμεσότητα της σχέσης του εκπαιδευτικού επιπέδου με τη φτώχεια, η οποία, υπενθυμίζουμε, προσδιορίστηκε μέσα από καθαρά εισοδηματικά κριτήρια.

Στην παρούσα μελέτη θελήσαμε να τονίσουμε περισσότερο την επιβεβαιωμένη και από άλλους ερευνητές σχέση της εκπαίδευσης με τη φτώχεια ειδικά στην Περιφέρεια της Πρωτεύουσας. Έτσι, απομονώσαμε το χαρακτηριστικό της εκπαίδευσης για τους υπεύθυνους και υπολογίσαμε πώς κατανομονται τα ποσοστά των φτωχών νοικοκυριών ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης, με τις δύο μεθόδους προσδιορισμού των ορίων φτώχειας. Στον Πίνακα 6 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Ποσοστά και μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών (σε χιλιάδες δρχ.) ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης του υπεύθυνου του νοικοκυριού

Επίπεδο εκπαίδευσης του υπεύθυνου του νοικοκυριού	Μέθοδος EEC		Μέθοδος SPL		Συνολικός αριθμός νοικοκυριών
	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	
Ανώτατη	1,9	84	13,4	79	157
Ανώτερη	13,2	64	34,2	79	76
Λύκειο	11,4	54	39,4	74	325
Γυμνάσιο	19,0	54	56,0	71	100
Δημοτικό	28,3	65	59,5	75	279
Δεν τελείωσε Δημοτικό	27,3	46	71,9	57	121
Σύνολο	17,1	59	45,7	72	1058

Παρατηρούμε κατ' αρχήν την επιβεβαίωση του συμπεράσματος των προηγούμενων ερευνών, ότι δηλαδή έχουμε περισσότερα φτωχά νοικοκυριά με αρχηγούς των οποίων το επίπεδο εκπαίδευσης είναι χαμηλό. Τα μεγαλύτερα ποσοστά φτωχών και για τις δύο μεθόδους συγκεντρώνονται στους απόφοιτους δημοτικού ή αυτούς που δεν τελείωσαν το δημοτικό. Εντυπωσιακό όμως είναι και το ποσοστό των φτωχών με υπεύθυνους απόφοιτους γυμνασίου (19%). Σ' αυτά

το σημείο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την τοποθέτηση και άλλων μελετητών (Καράγιωργας, 1990), ότι τα άτομα αυτά έχουν εγκαταλείψει νωρίς την εκπαίδευσή τους, λόγω ήδη υπαρχουσών συνθηκών φτώχειας, για να εισέλθουν στην αγορά εργασίας συντηρώντας έτσι το φαύλο κύκλο της φτώχειας: χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο – λιγότερες ευκαιρίες επαγγελματικής ανέλιξης – χαμηλότερα εισοδήματα. Η διαφορά των ποσοστών αυτών από τα αντίστοιχα στις ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης τονίζει ίσως αυτή την άποψη, αν και θα πρέπει κανείς να περιορίζει τις ανωτέρω ερμηνείες αφήνοντάς τες για διαγενεακές συγκρίσεις που δεν είναι διαθέσιμες στο παρόν άρθρο.

Περισσότερο ίσως ενδιαφέρον παρουσιάζει ο πίνακας στο φαινόμενο της «ψαλίδας» που παρατηρείται μεταξύ των ποσοστών των φτωχών νοικοκυριών με υπεύθυνους που έχουν ανώτατη και ανώτερη εκπαίδευση, αντίστοιχα. Το αυξημένο ποσοστό φτώχειας αυτών με ανώτερη εκπαίδευση είναι κάπως απρόσμενο, ιδιαίτερα αν σκεφθεί κανείς ότι συνήθως οι παρουσιαζόμενες στατιστικές των κοινωνικών δεικτών χειρίζονται αυτά τα δύο επίπεδα εκπαίδευσης σαν ένα (π.χ. Πανταζίδης Ν., Κασιμάτη Κ. κ.ά., 1984). Εδώ αποδεικνύεται ότι αυτός ο χοντρικός χειρισμός των δύο επιπέδων ως ομοιογενών αποτελεί μια ατυχή αιτία για απώλεια σημαντικών πληροφοριών στην κοινωνική έρευνα.⁶

Μια πρώτη ερμηνεία του μεγάλου αυτού ανοίγματος – αν υποθέσουμε ότι έχουμε μια κανονική κατανομή – είναι ίσως η ύπαρξη μιας έντονης διαφοροποίησης στις αμοιβές των πτυχιούχων ανωτέρων σχολών σε σχέση με αυτούς που έχουν πανεπιστημιακό πτυχίο. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το μέσο μηνιαίο εισόδημα του νοικοκυριού μεταξύ αυτών των δύο κατηγοριών διαφέρει κατά 20.000 δρχ. περίπου (λιγότερο στα νοκοκυριά με υπεύθυνους απόφοιτους ανωτέρων σχολών), ενώ το αντίστοιχο εισόδημα αυτών με απόφοιτους δημοτικών είναι κατά 1000 δρχ. περισσότερο αυτών. Αυτό αποτελεί μια ένδειξη για το τεράστιο θέμα της ανισοδιανομής των αμοιβών. Στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση της ανάλυσής μας, μπορούμε μόνο να εντοπίζουμε το παράδοξο του φαινομένου, διότι δεν μπορούμε να εισάγουμε σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο το μέσο εισόδημα του νοικοκυριού τη στιγμή

6. Πράγματι, μια αναζήτηση αντίστοιχου στατιστικού υλικού, που να διαφοροποιεί τα δύο επίπεδα σε μελέτες κοινωνικών δεικτών, έδειξε ότι υπάρχει έλλειψη στοιχείων λόγω της ενοποιημένης κατηγοριοποίησης των δύο επιπέδων.

που αναφερόμαστε στο επίπεδο εκπαίδευσης του υπεύθυνου μόνο. (Το εισόδημα του νοικοκυριού στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν διαμορφώνεται μόνο από τον υπεύθυνο).

Στην υποκειμενική μέθοδο, το άνοιγμα μεταξύ των δύο πρώτων κατηγοριών εκπαίδευσης είναι ακόμη μεγαλύτερο (20,8 ποσοστιαίες μονάδες, έναντι 11,3 με τη μέθοδο της ΕΟΚ), γεγονός που ενισχύει ίσως όχι μόνο την ύπαρξη μιας έντονης ανισότητας αλλά αντικατοπτρίζει και την έντονη αίσθηση, από τους πτυχιούχους των ανωτέρων σχολών, της χαμηλής εισοδηματικής εισροής. Αυτά τα αποτελέσματα διαγράφουν μια ρεαλιστική υποκειμενική εκτίμηση των αναγκών και μπορούν να χαρακτηρισθούν αρκετά αξιόπιστα, γιατί η υποκειμενική εκτίμηση του εισοδήματος του νοικοκυριού γινόταν αποκλειστικά από τον υπεύθυνο στον οποίο αναφέρεται και το επίπεδο εκπαίδευσης. Γενικά, όμως, από αυτή τη στήλη του πίνακα διαφαίνεται μια συστηματική αντίστροφη σχέση μεταξύ ποσοστού φτωχών νοικοκυριών και επιπέδου εκπαίδευσης του υπεύθυνου.

Τέλος, σαν γενική παρατήρηση τονίζουμε ότι επιχειρήσαμε μια ψηλάφηση των κυριότερων ενδείξεων του πίνακα, γνωρίζοντας ότι είναι απαραίτητη σε ένα άλλο επίπεδο μια ιδιαίτερη σε βάθος ανάλυση των στοιχείων μας για τη σχέση φτώχειας και εκπαίδευσης, που δεν ανταποκρίνεται στους σκοπούς που τέθηκαν σ' αυτό το άρθρο.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΤΟΥ ΥΠΕΥΘΥΝΟΥ

Η μελέτη του φαινομένου της φτώχειας με βάση τις επαγγελματικές κατηγορίες έχει δείξει ότι η μεταβλητή αυτή είναι χρήσιμη για δύο βασικούς λόγους: (α) γιατί υπάρχει ανισοδιανομή εισοδημάτων μεταξύ των επαγγελματικών κατηγοριών (π.χ. Κανελλόπουλος, 1986), (β) διότι, όπως διαπιστώθηκε, υπάρχουν διαφοροποιήσεις στις καταναλωτικές πρακτικές και γενικότερα στην κοινωνική συμπεριφορά ανάλογα με την επαγγελματική ταυτότητα που κατέχουν τα άτομα (Runciman W.G., Scase R., 1974). Επειδή λοιπόν η φτώχεια, όπως έχει ήδη τονισθεί, δεν είναι μόνο φαινόμενο οικονομικό, αλλά συμμετέχουν στην εμφάνισή και διατήρησή της παράγοντες υποκειμενικοί,⁷ είτε σε επίπεδο κοινωνικής ομάδας είτε ατομικό, η επαγγελ-

7. Ο όρος «υποκειμενικοί» χρησιμοποιείται εδώ με την ευρεία έννοια, υπονοώντας τις επιλογές των ατόμων όσον αφορά την κατανάλωση, τη χρήση των κοινωνικών παροχών, την αξιοποίηση ευκαιριών, κ.λπ..

ματική κατηγορία αποτελεί ένα βασικό αναλυτικό εργαλείο που δίνει περιθώρια για αξιόπιστες ερμηνείες και συγκρίσεις.

Ένας αριθμός μελετών στη Μεγ. Βρετανία έδειξε ότι συστηματικά εμφανίζεται μια πολύ έντονη συσχέτιση μεταξύ είδους επαγγέλματος και φτώχειας, η οποία είναι ακόμη εντονότερη ανάμεσα στους εργάτες (Townsend P., 1979). Στην παρούσα μελέτη παρουσιάζουμε τα ποσοστά των φτωχών νοικοκυριών του δείγματος της Περιφέρειας Πρωτεύουσας ανάλογα με την επαγγελματική κατηγορία στην οποία ανήκει ο υπεύθυνος του νοικοκυριού (Πίνακας 7). Οι επαγγελματικές κατηγορίες που χρησιμοποιήθηκαν είναι αυτές της Ε.Σ.Υ.Ε..

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

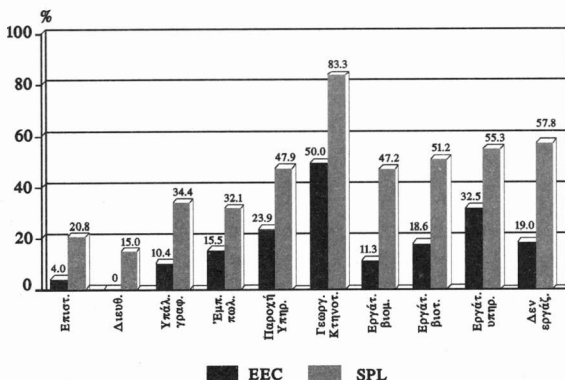
Ποσοστά και μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών (σε χιλιάδες δρχ.) ανάλογα με το επάγγελμα του υπεύθυνου του νοικοκυριού

Επάγγελμα του υπεύθυνου του νοικοκυριού	Μέθοδος EEC		Μέθοδος SPL		Συνολικός αριθμός νοικοκυριών
	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	% Φτωχών νοικοκυριών	Μηνιαίο μέσο εισόδημα φτωχών νοικοκυριών	
Επιστήμονες	4,0	58	20,8	75	125
Διευθυντές	0,0	-	15,0	94	40
Υπάλληλοι Γραφείου	10,4	61	34,4	83	96
Έμποροι & πωλητές	15,5	50	32,1	75	84
Παροχή Υπηρεσιών	23,9	71	47,9	77	71
Γεωργοί-Κτηνοτρόφοι	50,0	89	83,3	95	6
Εργάτες Βιομηχανίας	11,3	76	47,2	83	53
Εργάτες Βιοτεχνίας	18,6	78	51,2	90	86
Εργάτες Υπηρεσιών	32,5	65	55,3	79	123
Δεν εργάζεται	19,0	46	57,8	60	374
Σύνολο	17,1	59	45,7	72	1058

Παρατηρούμε στον Πίνακα 7 ότι δεν μπορούμε να διαπιστώσουμε κάποια συγκεκριμένη τάση του ποσοστού των φτωχών νοικοκυριών που να αντιστοιχεί σε επαγγέλματα που θεωρητικά αποφέρουν χαμηλά εισοδήματα. Οι αυξομειώσεις στα ποσοστά των φτωχών δεν ακολουθούν κάποια διαβάθμιση στις επαγγελματικές κατηγορίες παρά μόνο στις «ακραίες» περιπτώσεις. Έτσι, αρχικά για τη μέθοδο της ΕΟΚ, αν εξαιρέσουμε την κατηγορία των γεωργών-κτηνοτρόφων λόγω μικρού αριθμού παρατηρήσεων, διαπιστώνουμε ότι τα υψηλότερα ποσοστά φτωχών νοικοκυριών συγκεντρώνονται στις επαγγελματικές κατηγορίες της παροχής υπηρεσιών (23,9%) και εργατών υπηρεσιών (32,5%).

Διάγραμμα 7

Ποσοστά φτωχών νοικοκυριών ανάλογα με το επάγγελμα του υπεύθυνου του νοικοκυριού

Στο αντίθετο άκρο, ενώ τα ποσοστά των επιστημονικών και διευθυντικών επαγγελματιών εμφανίζουν την αναμενόμενη εικόνα (ελάχιστο ποσοστό φτωχών), παρατηρούμε ότι η κατηγορία των εργατών βιομηχανίας συγκεντρώνει ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά φτωχών νοικοκυριών (11,3%). Σε περίπτωση όμως που θεωρήσουμε τους εργάτες σαν μια ενιαία κατηγορία, παρατηρούμε ότι εμφανίζεται μια γενική αυξητική τάση στα ποσοστά των φτωχών νοικοκυριών αντιστρόφως ανάλογη με τη διαβάθμιση των επαγγελματικών κατηγοριών.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι, για να ερμηνευθεί αυτή η εικόνα, είναι απαραίτητο να υπάρχουν συμπληρωματικά στοιχεία για το νοικοκυριό, όπως, για παράδειγμα, ο αριθμός των ατόμων με εισόδημα για κάθε επαγγελματική κατηγορία ή το μέσο εισόδημα του νοικοκυριού. Και αυτό, διότι η σχέση επαγγέλματος και φτώχειας είναι πολύπλοκη λόγω της έντονης επίδρασης χαρακτηριστικών και παραγόντων, που αποτελούν ένα είδος ταυτότητας των ατόμων που ανήκουν στην αντίστοιχη επαγγελματική κατηγορία. Αυτή η ταυτότητα χαρακτηρίζεται σαν ένα σύνολο από ιδιάζουσες θέσεις και αντιλήψεις

διαμορφούμενες από την αίσθηση ότι ανήκει κανείς σε μια ομάδα με κοινά γνωρίσματα (Kagan, 1970· Καππή, 1990).

Όσον αφορά τα ποσοστά φτωχών σύμφωνα με την υποκειμενική μέθοδο, η εικόνα δεν αλλάζει δραστικά, με μόνη εξαίρεση τη μετακίνηση της κατηγορίας «παροχή υπηρεσιών» προς μικρότερα ποσοστά σε σχέση με την άλλη μέθοδο. Το παράδοξο είναι ότι οι εργάτες βιομηχανίας εξακολουθούν να ξεχωρίζουν από τις υπόλοιπες κατηγορίες των εργατών, προφανώς ίσως εξαιτίας των υψηλότερων παροχών που προβλέπονται για την ενίσχυση του εισοδήματος όσων είναι στα βαρέα επαγγέλματα.

Γενικά, αν η εικόνα του Πίνακα 7 επιτρέπει κάποια συμπεράσματα, αυτά προφανώς είναι ότι επιβεβαιώνεται, αφ' ενός, η ανισοδιανομή των εισοδημάτων μέσα σε κάθε επαγγελματική κατηγορία και, αφ' ετέρου, ότι αυτή η εισοδηματική ανομοιογένεια υποδηλώνει την πολυδιάστατη φύση της σχέσης φτώχειας και επαγγέλματος, όπου ατομικοί παράγοντες, όπως το επίπεδο εκπαίδευσης, τα χρόνια προϋπηρεσίας, οι αμοιβές, παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στη δημιουργία ενός ερμηνευτικού πλαισίου.

Επιπλέον, το τελευταίο αυτό συμπέρασμα θα πρέπει ίσως να μας οδηγήσει σε έναν γενικότερο προβληματισμό για τον τρόπο κατάταξης των επαγγελματικών κατηγοριών, οι οποίες, όπως διαπιστώνεται – ειδικά στην περίπτωση της γενικής κατηγορίας των εργατών – είναι ενδογενώς ανομοιογενείς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

Διαχωρισμός της Αθήνας σε μείζονες περιοχές

Περιοχή	Λήμος ή Κοινότητα ή Συνοικία	Αριθμός νοικοκυριών δείγματος
ΒΟΡΕΙΑ, ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ	Αγ. Παρασκευή, Χολαργός, Παπάγου, Ν. Πεντέλη*, Εκάλη*, Ν. Ερυθραία, Κηφισιά, Μεταμόρφωση, Μαρούσι, Πεύκη, Φιλοθέη*, Ψυχικό, Βριλήσια, Χαλάνδρι, Ν. Ψυχικό, Ν. Ηράκλειο	120
ΛΟΙΠΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ	Ζωγράφου, Βύρωνα, Καισαριανή, Αγ. Δημήτριος, Δάφνη, Υμηττός, Ηλιούπολη	119
ΔΥΤΙΚΗ	Γαλάτσι, Ν. Φιλαδέλφεια, Ν. Ιωνία, Ν. Λιόσια, Καματερό, Πετρούπολη, Αγ. Ανάργυροι, Ν. Χαλκηδόνα, Περιστερί, Χαϊδάρι, Αγ. Βαρβάρα, Αιγάλεω	168
ΝΟΤΙΑ	Αργυρούπολη, Γλυφάδα, Βούλα**, Μοσχάτο, Ταύρος, Καλλιθέα, Ν. Σμύρνη, Π. Φάληρο, Άλιμος, Καλαμάκι, Βουλιαγμένη*	157
ΠΕΙΡΑΙΑΣ	Κορυδαλλός, Νικάια, Πέραμα, Κερατσίνι, Δραπετσώνα, Αγ. Ιωάννης Ρέντης, Πειραιάς	164
ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΑΘΗΝΑ I	Ν. Κόσμος, Παγκράτι, Χίλτον, Αμπελόκηποι, Κολωνάκι, Νεάπολη, Εξάρχεια, Γκύζη, Π. Αρεως, Κυψέλη, Πολύγωνο	154
ΑΘΗΝΑ II	Α. Πατήσια, Αγ. Μελετίου, Αχαρνών, Αττική, Σπόλια, Κολωνός, Μεταξουργείο, Πετράλωνα, Πλάκα, Κουκάκι	176

* Δεν συμπεριλαμβάνονται στο δείγμα μας.

** Οι Ο.Τ.Α. αυτοί δεν συμπεριλαμβάνονται στην έρευνα των Πανταζιδη, Κασιμάτη κ.ά. 1984. Δικές μας προσθήκες.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

Όρια φτώχειας με τη μέθοδο SPL κατά περιοχή και σύνθεση του νοικοκυριού

Αριθμός μελών	Βόρεια	Ανατολική	Δυτική	Πειραιάς	Νότια	Αθήνα I	Αθήνα II
1 Μέλος	74	66	61	60	67	68	72
2 Μέλη	102	94	81	84	93	93	91
3 Μέλη	124	114	96	102	113	111	105
4 Μέλη	142	132	109	117	130	126	116
5 Μέλη	157	147	119	130	144	139	125
6 Μέλη	172	161	129	153	158	161	140

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bernstein, Basil B. (1974), «A Critique of the Concept of "compensatory education"». In: Wedderburn Dorothy (ed.), *Poverty, Inequality and Class Structure*, Cambridge, Cambridge University Press.
- EEC (1981): *Final report from the Commission to the Council on the first programme of pilot schemes and studies to combat poverty*, Commission of the European Communities, COM (81) 769 final.
- Goedhart T., Halberstadt V., Kapteyn A., Van Praag B. (1977), The Poverty Line: Concept and Measurement, *Journal of Human Resources*, 12(4), 503-20.
- Kagan Jerome (1970, «On Class Differences and Early Development», In: Denenberg V.H. (ed.), *Education of the Infant and Young Child*, London, Academic Press.
- Κανελλόπουλος Κ.Ν. (1986), «Εισοδήματα και Φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί Παράγοντες», *Επιστημονικές Μελέτες*, No. 22, Αθήνα, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών (ΚΕΠΕ).
- Καράγιωργας Σ., Γεωργακόπουλος Θ., Καραντινός Δ., Λοϊζίδης Γ., Μπούζας Ν., Υφαντόπουλος Γ., Χρυσάκης Μ. (1990), *Διαστάσεις της Φτώχειας στην Ελλάδα*, τόμος Β', Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Miller S.M., Roby P. (1974), *The Future of Inequality*, Basic Books, New York, 34-37.
- Μπαλούρδος Δ., Καππή Χ., Κωστάκη Α., Παπαθεοδώρου Χ. (1990), «Διανομή και Σύνθεση του Εισοδήματος των Νοικοκυριών στην Περιοχή της Πρωτεύουσας», Αθήνα, ΤΟΠΟΣ: *Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών*, τ. 1/90, 109-135.
- Orshansky M. (1965), «Counting the Poor: Another Look at the Poverty Profile», *Social Security bulletin*, 28, 3-29.
- Orshansky M. (1969), «How Poverty is Measured. Monthly Labor Review», 92, 37-41.
- OECD (1976), «Public expenditures on income maintenance programmes», OECD, *Studies in Resource Allocation*, No 3.
- Πανταζίδης Ν., Κασμάτη Κ. κ.ά (1984), *Μέγεθος και Σύνθεση του Πληθυσμού της Πρωτεύουσας*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Rowntree (1901), *Poverty: A Study of Town Life*, Longmans, London.
- Runciman W.G. (1974), «Occupational Class and the Assessment of Economic Inequality in Britain». In: Wedderburn Dorothy (ed.), *Poverty, Inequality and Class Structure*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Townsend P. (1979), *Poverty in the United Kingdom; A survey of Household Resources and Standards of Living*, Penguin Books.
- Χρυσάκης Μ. (1989), «Οικογενειακές Επενδυτικές Πρακτικές των Φτωχών και των μη Φτωχών και Εκπαιδευτικές Ανισότητες», Αθήνα, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 75, 89-120.
- Ψαχαρόπουλος Γ., Καζαμιάς Α. (1985), *Παιδεία και Ανάπτυξη στην Ελλάδα, Κοινωνική και Οικονομική Μελέτη της τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Van Praag B (1971), «The Welfare Function of Income in Belgium: An empirical Investigation», *European Economic Review* (2), 337-69.